

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΠΡΩΤΟ ΤΜΗΜΑ

ΥΠΟΘΕΣΗ   **È È**   **ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΙ κατά ΕΛΛΑΔΑΣ (αριθ.3)**

(Προσφυγές αριθ. 44077/09, 15369/10 και 41345/10)

ΑΠΟΦΑΣΗ

ΣΤΡΑΣΒΟΥΡΓΟ

8 Ιανουαρίου 2013

Η παρούσα απόφαση θα καταστεί οριστική σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται από το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης. Μπορεί να υποστεί τυπικές διορθώσεις.

Μεταφραστική Υπηρεσία Υπουργείου Εξωτερικών, Αθήνα
SERVICE DES TRADUCTIONS DU MINISTERE DES AFFAIRES ETRANGERES
DE LA REPUBLIQUE HELLENIQUE, ATHENES
HELLENIC REPUBLIC, MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS, TRANSLATION
SERVICE, ATHENS

Στην υπόθεση **È È** και λοιποί κατά Ελλάδας (αριθ.3),

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (πρώτο τμήμα), συνεδριάζοντας σε τμήμα αποτελούμενο από τους:

Isabelle Berro-Lefèvre, *πρόεδρος*,

Elisabeth Steiner,

Nina Vajić,

Mirjana Lazarova Trajkovska,

Julia Laffranque,

Λινό-Αλέξανδρο Σισιλιάνο,

Erik Møse, *δικαστές*,

και τον Søren Nielsen, *γραμματέα τμήματος*.

Αφού διασκέφθηκε σε συμβούλιο στις 4 Δεκεμβρίου 2012,

Εκδίδει την πιο κάτω απόφαση, η οποία ελήφθη την ημερομηνία αυτή:

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

1. Η υπόθεση έχει εισαχθεί με τρεις προσφυγές (αριθ. 44077/09, 15369/10 και 41345/10) στρεφόμενες κατά της Ελληνικής Δημοκρατίας από οκτώ υπηκόους του Κράτους αυτού, τον κύριο **È È** την κυρία **ΑΪΪÈ** τους κυρίους **È È È È** τις κυρίες **È È È È** **È È** και τον κύριο **È È** («οι προσφεύγοντες»), οι οποίοι προσέφυγαν ενώπιον του Δικαστηρίου στις 23 Ιουλίου 2009, 4 Φεβρουαρίου και 12 Ιουλίου 2010 αντίστοιχα, δυνάμει του άρθρου 34 της Σύμβασης για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών («η Σύμβαση»).

2. Οι προσφεύγοντες εκπροσωπήθηκαν από μία μη κυβερνητική οργάνωση, το Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι, το οποίο

εδρεύει στα Γλυκά Νερά. Η Ελληνική Κυβέρνηση («η Κυβέρνηση») εκπροσωπήθηκε από τους απεσταλμένους του αντιπροσώπου της, κυρία Κ. Παρασκευοπούλου, πάρεδρο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, και κύριο Ι. Μπακόπουλο, δικαστικό αντιπρόσωπο του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους.

3. Οι προσφεύγοντες ισχυρίζονται ότι υπήρξε παραβίαση των άρθρων 6, 8, 9, 13 και 14 της Σύμβασης.

4. Στις 23 Σεπτεμβρίου 2011, οι προσφυγές κοινοποιήθηκαν στην Κυβέρνηση. Όπως επιτρέπει το άρθρο 29 § 3 της Σύμβασης, αποφασίσθηκε επιπλέον ότι το τμήμα θα αποφαινόταν συγχρόνως επί του παραδεκτού και επί της ουσίας.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ

I. ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ

5. Οι προσφεύγοντες έχουν γεννηθεί το 1953, 1947, 1958, 1956, 1961, 1977, 1955 και 1966 αντίστοιχα και κατοικούν στα Γλυκά Νερά Αττικής. Είναι μέλη του Ελληνικού Παρατηρητηρίου Συμφωνιών του Ελσίνκι, μίας μη κυβερνητικής οργάνωσης η οποία δραστηριοποιείται στον πεδίο της προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Με την ιδιότητα αυτή, συμμετείχαν είκοσι δύο φορές, μεταξύ 23 Ιανουαρίου και 9 Ιουνίου 2009, δώδεκα φορές, μεταξύ 14 Αυγούστου και 26 Νοεμβρίου 2009, και δεκατέσσερις φορές, μεταξύ 7 Ιανουαρίου και 18 Ιουνίου 2010, ως μάρτυρες, εγκαλούντες ή ύποπτοι τέλεσης ποινικών αδικημάτων στο ακροατήριο ή σε δικαστικό συμβούλιο, σε ποινικές διαδικασίες οι οποίες παρουσίαζαν ενδιαφέρον για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Οι προσφεύγοντες παρουσιάζονταν είτε ενώπιον ανακριτή, ή ενώπιον εισαγγελέα, ή ενώπιον αρμόδιου δικαστηρίου προκειμένου να

εξετασθούν, γεγονός που συνεπαγόταν, για την πλειοψηφία αυτών, ότι έπρεπε να ορκιστούν σύμφωνα με το άρθρο 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας.

6. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η αρμόδια δικαστική αρχή καλούσε τους προσφεύγοντες να θέσουν το δεξί χέρι στο ευαγγέλιο και να ορκιστούν. Οι προσφεύγοντες επεσήμαιναν ότι δεν ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι και/ή ότι δεν επιθυμούσαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του και ότι προτιμούσαν να δώσουν πολιτικό όρκο. Δυνάμει του άρθρου 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας, το αρμόδιο δικαστικό όργανο έκανε κάθε φορά δεκτό το αίτημά τους.

7. Σε ορισμένες περιπτώσεις, κατά τη διάρκεια εξέτασης που δεν απαιτούσε ορκοδοσία, οι προσφεύγοντες αναγκάστηκαν να δηλώσουν ότι είναι άθεοι, ή γενικότερα μη ορθόδοξοι, προκειμένου να ζητήσουν τη διόρθωση της ένδειξης «χριστιανός ορθόδοξος» επί του τυποποιημένου πρακτικού εξέτασης.

8. Σε ό,τι αφορά τις ποινικές διαδικασίες που δεν διεξήχθησαν δημοσίως, οι προσφεύγοντες υποστηρίζουν ότι, σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, η πρόσβαση στα έγγραφα της δικογραφίας δεν επιτρέπεται πριν την περάτωση της ανάκρισης. Προσκομίζουν σε αυτές τις περιπτώσεις ορισμένα έντυπα πρακτικών που περιέχουν ένα τυποποιημένο κείμενο στο οποίο η λέξη «χριστιανός ορθόδοξος» έχει διαγραφεί και αντικατασταθεί με τη λέξη άθεος.

II. ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΕΘΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ

A. Το Σύνταγμα

9. Το άρθρο 13 του ελληνικού Συντάγματος προβλέπει:

«1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.»

B. Ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας

10. Κατά την περίοδο των πραγματικών περιστατικών, οι εφαρμοστέες διατάξεις του κώδικα ποινικής δικονομίας προέβλεπαν:

Άρθρο 217

Εξακρίβωση της ταυτότητας του μάρτυρα

«Ο μάρτυρας, πριν καταθέσει, καλείται να δηλώσει το όνομα και το επώνυμό του, τον τόπο της γέννησης και της κατοικίας του, την ηλικία και τη θρησκεία του (...).»

Άρθρο 218

Όρκος των μαρτύρων στο ακροατήριο

«1. Κάθε μάρτυρας οφείλει, πριν εξεταστεί στο ακροατήριο, να ορκιστεί δημόσια, θέτοντας το δεξιό του χέρι στο ιερό ευαγγέλιο, τον εξής όρκο: «Ορκίζομαι στο Θεό να πω με ευσυνειδησία όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε. Αν δεν τηρηθεί η διάταξη αυτή, η διαδικασία είναι άκυρη.»

(...)»

Άρθρο 220

Όρκοι αλλόθρησκων

«1. Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία αναγνωρισμένη ή απλώς ανεκτή από το κράτος και σ' αυτήν υπάρχει γνωστός τύπου όρκου, ο τύπος αυτός είναι έγκυρος στην ποινική διαδικασία.

2. Αν ο μάρτυρας πιστεύει σε θρησκεία που δεν επιτρέπει τον όρκο, καθώς και αν εκείνος που ανακρίνει ή το δικαστήριο πειστεί ύστερα από σχετική δήλωση του μάρτυρα ότι αυτός δεν πιστεύει σε καμία θρησκεία, ο όρκος που δίνεται είναι ο ακόλουθος: «Δηλώνω επικαλούμενος την τιμή μου και τη συνείδησή μου ότι θα πω όλη την αλήθεια και μόνο την αλήθεια, χωρίς να προσθέσω ούτε να αποκρύψω τίποτε.»

11. Στις 2 Απριλίου 2012, τέθηκε σε ισχύ ο νόμος αριθ. 4055/2012. Το άρθρο 39 §§ 2 και 3 αυτού του νόμου επέφερε τροποποιήσεις στα άρθρα 217 και 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας. Ειδικότερα, το άρθρο 39 §§ 2 και 3 του νόμου αριθ. 4055/2012 προβλέπει τα εξής:

«(...)

2. Το πρώτο εδάφιο του άρθρου 217 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας τροποποιείται ως εξής:

«Ο μάρτυρας, πριν καταθέσει, καλείται να δηλώσει το όνομα και το επώνυμό του, τον τόπο της γέννησης και κατοικίας του, καθώς και την ηλικία του.»

3. Το άρθρο 218 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας τροποποιείται ως εξής:

«1. Κάθε μάρτυρας οφείλει, πριν εξετασθεί στο ακροατήριο, να ορκιστεί δημόσια. Προς τούτο ερωτάται, αν προτιμά να δώσει θρησκευτικό ή πολιτικό όρκο. (...)»

(...)»

12. Επιπλέον, δυνάμει του άρθρου 109 § 1 του νόμου αριθ. 4055/2012, καταργήθηκε το άρθρο 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας.

Γ. Ο Κώδικας Πολιτικής Δικονομίας

13. Το εφαρμοστέο τμήμα του άρθρου 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας προβλέπει:

«Πριν εξεταστεί ο μάρτυρας οφείλει να ορκισθεί. Προς τούτο ερωτάται, αν προτιμά να δώσει θρησκευτικό ή πολιτικό όρκο.

(...)»

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

I. ΣΥΝΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΥΠΟΘΕΣΕΩΝ

14. Λαμβανομένης υπόψη της ομοιότητας των προσφυγών ως προς τα πραγματικά περιστατικά και το ζήτημα ουσίας που θέτουν, το Δικαστήριο αποφασίζει να τις συνενώσει και να τις εξετάσει από κοινού σε μία μόνο απόφαση.

**Π. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 8, 9, 13
ΚΑΙ 14 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ**

15. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι πολυάριθμες φορές, κατά τις διαδικασίες ορκοδοσίας ενώπιον των δικαστικών αρχών, αναγκάστηκαν να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους. Επιπλέον, παραπονούνται ότι δε διέθεταν στο εθνικό δίκαιο κανένα ένδικο μέσο μέσω του οποίου θα μπορούσαν να προβάλουν τις αιτιάσεις τους τις ελκόμενες από την εικαζόμενη παραβίαση της θρησκευτικής ελευθερίας τους. Οι προσφεύγοντες επικαλούνται τα άρθρα 8, 9, 13 και 14 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο θα εξετάσει τις αιτιάσεις τους μόνο υπό το πρίσμα των εφαρμοστέων εν προκειμένω διατάξεων, ήτοι τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης. Τα εν λόγω άρθρα έχουν ως εξής:

Άρθρο 9

«1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ'ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενο έτερων περιορισμών πέραν των προβλεπόμενων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

Άρθρο 13

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη (...) Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των.»

A. Επί του παραδεκτού

16. Το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι οι αιτιάσεις αυτές δεν είναι προδήλως αβάσιμες υπό την έννοια του άρθρου 35 § 3 (α) της Σύμβασης. Σημειώνει επιπλέον ότι αυτές δεν προσκρούουν σε κανέναν άλλο λόγο απαραδέκτου. Πρέπει επομένως να κηρυχθούν παραδεκτές.

B. Επί της ουσίας

17. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ιδίως ότι η επιλογή μεταξύ διαφορετικών τύπου θρησκευτικού ή πολιτικού όρκου, την οποία προβλέπει το άρθρο 220 § 2 του κώδικα ποινικής δικονομίας, δε συνεπάγεται απαραίτητως ότι το αρμόδιο δικαστικό όργανο αναγκάζει τον ενδιαφερόμενο να αποκαλύπτει κάθε φορά αν είναι ή όχι χριστιανός ορθόδοξος. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι, κατά τη δικαστική πρακτική, ο ποινικός δικαστής δεν καλεί τον ενδιαφερόμενο να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους δεν επιθυμεί να δώσει θρησκευτικό όρκο. Αυτός δεν έχει παρά να επιλέξει μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου για να εκπληρώσει τα καθήκοντά του στα πλαίσια της ποινικής δίκης.

18. Το Δικαστήριο επισημαίνει ότι έχει ήδη εξετάσει δύο φορές προσφυγές τις οποίες είχαν ασκήσει κάποιοι από τους προσφεύγοντες στην

παρούσα υπόθεση και οι οποίες ομοίως αφορούσαν την ορκοδοσία σε ποινικές διαδικασίες προγενέστερες των προκειμένων (*Έ Έ και λοιποί κατά Ελλάδα*, αριθ. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07 και 6099/08, 3 Ιουνίου 2010 και *Έ Έ και λοιποί κατά Ελλάδα (αριθ.2)*, αριθ. 34207/08 και 6365/09, 3 Νοεμβρίου 2011). Σε αυτές τις αποφάσεις, το Δικαστήριο αποφάνθηκε επί ζητημάτων όμοιων με εκείνα που εγείρονται εν προκειμένω ως προς τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης και διαπίστωσε την παραβίαση των διατάξεων αυτών (προαναφερόμενες αποφάσεις *Έ Έ και λοιποί*, § 88, και *Έ Έ και λοιποί (αριθ.2)*, § 36).

19. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει, ειδικότερα, ότι στις προαναφερόμενες αποφάσεις έκρινε ότι υπήρξε επέμβαση στην άσκηση από τους προσφεύγοντες του δικαιώματός τους στη θρησκευτική ελευθερία το οποίο προστατεύει το άρθρο 9 της Σύμβασης. Δέχθηκε ότι οι προσφεύγοντες είχαν θεωρηθεί καταρχήν χριστιανοί ορθόδοξοι από τα αρμόδια δικαστήρια και ότι χρειάστηκε να αναφέρουν, είτε στο ακροατήριο ή κεκλεισμένων των θυρών ότι δεν ανήκαν σε αυτή τη θρησκεία και, ορισμένες φορές, ότι ήταν άθεοι ή άλλης θρησκείας προκειμένου να γίνει η διαγραφή του τυποποιημένου κειμένου στα πρακτικά (προαναφερόμενες αποφάσεις *Έ Έ και λοιποί*, § 80, και *Έ Έ και λοιποί (αριθ.2)*, § 29).

20. Επιπλέον, στις προαναφερόμενες αποφάσεις, το Δικαστήριο αναφέρθηκε στο νομοθετικό πλαίσιο που ρύθμιζε την περίοδο των πραγματικών περιστατικών την ορκοδοσία στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Το Δικαστήριο διαπίστωσε έτσι ότι το άρθρο 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας, το οποίο προβλέπει εξαιρέσεις στον κανόνα που θέτει το άρθρο 218 του ίδιου κώδικα, δεν επέτρεπε την απαλλαγή του διοικούμενου από την υποχρέωση να δώσει θρησκευτικό όρκο επιλέγοντας απλώς τον πολιτικό όρκο. Κατά το Δικαστήριο, η ίδια η διατύπωση του άρθρου 220 συνεπαγόταν την παροχή περισσότερο σαφών πληροφοριών επί των

θρησκευτικών πεποιθήσεων του προκειμένου να απαλλαγθεί από το τεκμήριο του άρθρου 218 (προαναφερόμενες αποφάσεις *È È και λοιποί*, § 80, και *È È και λοιποί (αριθ.2)*, § 31).

21. Τέλος, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι αντίθετα με τον κώδικα ποινικής δικονομίας, το άρθρο 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας προβλέπει ότι ο μάρτυρας δύναται, κατά βούλησή του και δίχως πρόσθετη προϋπόθεση, να επιλέξει μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου. Το Δικαστήριο διαπίστωσε μία φανερή απόκλιση στο εσωτερικό δίκαιο μεταξύ των διαδικασιών αστικής και ποινικής φύσεως ως προς τη διαδικασία που ακολουθείται για την εξέταση των μαρτύρων. Πράγματι, μέσα στα πλαίσια της πρώτης και αντίθετα προς τη δεύτερη, ο νομοθέτης μερίμνησε ώστε η αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεων του ενδιαφερομένου να μην είναι απαραίτητη κατά την εξέτασή του ως μάρτυρα (προαναφερόμενες αποφάσεις *È È και λοιποί*, § 87, και *È È και λοιποί (αριθ.2)*, § 32).

22. Αφού εξέτασε όλα τα στοιχεία που του υποβλήθηκαν μέσα στα πλαίσια της παρούσας υπόθεσης, το Δικαστήριο θεωρεί ότι η Κυβέρνηση δεν εξέθεσε κανένα γεγονός ή ισχυρισμό που θα μπορούσε να οδηγήσει σε διαφορετικό συμπέρασμα ως προς την αναλογικότητα της επέμβασης στη θρησκευτική ελευθερία των προσφευγόντων στην παρούσα περίπτωση. Εν κατακλείδι, και υπό το φως των ανωτέρω, το Δικαστήριο επιβεβαιώνει τα συμπεράσματά του στις προαναφερόμενες αποφάσεις *È È και λοιποί* και *È È και λοιποί (αριθ.2)* (§§ 88 και 35 αντίστοιχα) και θεωρεί ότι οι εφαρμοσθείσες εν προκειμένω νομοθετικές διατάξεις, ήτοι τα άρθρα 218 και 220 του κώδικα ποινικής δικονομίας, επέβαλαν στους προσφεύγοντες την αποκάλυψη των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους προκειμένου να δώσουν πολιτικό όρκο, προσβάλλοντας έτσι τη θρησκευτική ελευθερία τους. Το Δικαστήριο καταλήγει ότι η επίδικη επέμβαση δεν ήταν κατ'αρχήν αιτιολογημένη και ανάλογη προς τον διωκόμενο σκοπό. Επιπλέον, η

διαπίστωση αυτή δεν καθιστά αναγκαία την ανά περίπτωση εξέταση των εξιστορούμενων από τους προσφεύγοντες συμβάντων.

23. Τέλος, αναφορικά με το άρθρο 13 της Σύμβασης, το Δικαστήριο παραπέμπει στους συλλογισμούς του στις προαναφερόμενες αποφάσεις (βλέπε *È È και λοιποί*, § 68, και *È È και λοιποί (αριθ.2)*, § 36). Σημειώνει επίσης ότι η Κυβέρνηση δεν υπέδειξε κανένα άλλο ένδικο μέσο που οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να έχουν ασκήσει προκειμένου να επιτύχουν την επανόρθωση της επικαλούμενης παραβίασης στη βάση του άρθρου 9 της Σύμβασης και ότι οι επίμαχες διατάξεις του κώδικα ποινικής δικονομίας τροποποιήθηκαν μετά τα επίδικα πραγματικά περιστατικά. Ενόψει των ανωτέρω, το Δικαστήριο καταλήγει ότι το Κράτος ομοίως δεν εκπλήρωσε τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από το άρθρο 13 της Σύμβασης.

Συνεπώς, υπήρξε παραβίαση των άρθρων 9 και 13 της Σύμβασης.

II. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΠΙΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΠΑΡΑΒΙΑΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 6 § 1 ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

24. Οι προσφεύγοντες παραπονούνται ότι η παρουσία θρησκευτικών συμβόλων στις αίθουσες των δικαστηρίων και το γεγονός ότι οι Έλληνες δικαστές είναι χριστιανοί ορθόδοξοι συμβάλλουν στη δημιουργία αμφιβολιών ως προς την αντικειμενική, αν όχι υποκειμενική, αμεροληψία τους. Επικαλούνται το άρθρο 6 § 1 της Σύμβασης, διάταξη η οποία έχει ως εξής:

«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δικαίως (...) υπό (...) δικαστηρίου (...), το οποίον θα αποφασίση (...) επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως (...).»

Επί του παραδεκτού

25. Το Δικαστήριο σημειώνει καταρχήν ότι, ακόμα κι αν υποτεθεί ότι η αιτίαση αυτή πληροί τις προϋποθέσεις παραδεκτού που προβλέπει το άρθρο 35 § 1 της Σύμβασης, δεν είναι ωστόσο καθόλου τεκμηριωμένη. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι το σύστημα ατομικής προσφυγής που προβλέπει το άρθρο 34 της Σύμβασης εξαιρεί τις προσφυγές που κατατίθενται μέσω *actio popularis*. Οι προσφυγές πρέπει ως εκ τούτου να κατατίθενται από άτομα που δηλώνουν θύματα μίας ή περισσότερων διατάξεων της Σύμβασης. Τα εν λόγω άτομα πρέπει να μπορούν να αποδείξουν ότι εθίγησαν άμεσα από το καταγγελλόμενο μέτρο. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο παρατηρεί ότι δεν αποδείχθηκε ότι υφίσταται ένας επαρκώς άμεσος δεσμός μεταξύ των προσφευγόντων ως τέτοιων και των επικαλούμενων παραβιάσεων του άρθρου 6 § 1 (βλέπε προαναφερόμενες αποφάσεις *È È και λοιποί*, §§ 56 και 57, και *È È και λοιποί (αριθ.2)*, § 38).

Έπεται ότι αυτό το τμήμα της προσφυγής πρέπει να απορριφθεί ως προδήλως αβάσιμο, κατ'εφαρμογή του άρθρου 35 §§ 3 α) και 4 της Σύμβασης.

**IV. ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 41 ΚΑΙ 46 ΤΗΣ
ΣΥΜΒΑΣΗΣ**

26. Τα άρθρα 41 και 46 της Σύμβασης έχουν ως εξής:

Άρθρο 41

«Εάν το Δικαστήριο κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της και εάν το εσωτερικό δίκαιο του Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους επιτρέπει την ατελή μόνον επανόρθωση των συνεπειών της παραβίασης αυτής, το Δικαστήριο επιδικάζει

στον ζημιωθέντα διάδικο, εφόσον συντρέχει λόγος, μία δίκαιη ικανοποίηση.»

Άρθρο 46

«1. Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου επί των διαφορών στις οποίες είναι διάδικοι.

2. Η οριστική απόφαση του Δικαστηρίου διαβιβάζεται στην Επιτροπή των Υπουργών που εποπτεύει την εκτέλεση της εν λόγω απόφασης.

(...)»

A. Ζημία

27. Οι προσφεύγοντες καλούν το Δικαστήριο, δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, να κάνει συγκεκριμένες συστάσεις προς την Κυβέρνηση προκειμένου να τροποποιηθεί η διαδικασία ορκοδοσίας στα πλαίσια της ποινικής δίκης. Επιπλέον, αξιώνουν από κοινού και συνολικά το ποσό των 15.000 ευρώ για την ηθική βλάβη που υποστηρίζουν ότι υπέστησαν λόγω της παραβίασης της θρησκευτικής ελευθερίας τους και της απουσίας αποτελεσματικού ενδίκου μέσου ως προς τούτο

28. Η Κυβέρνηση παραπέμπει στα συμπεράσματα του Δικαστηρίου στην προαναφερόμενη απόφαση *È È και λοιποί (αριθ.2)* (§ 42) και υποστηρίζει ότι η διαπίστωση παραβίασης θα συνιστούσε αφ'εαυτής επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για την ηθική βλάβη.

29. Σε ό,τι αφορά το αίτημα των προσφευγόντων δυνάμει του άρθρου 46 της Σύμβασης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι μέσα στο πλαίσιο της εκτέλεσης μίας απόφασης κατ'εφαρμογή της εν λόγω διάταξης, μία απόφαση που διαπιστώνει μία παραβίαση επιφέρει για το εναγόμενο Κράτος τη νομική υποχρέωση ως προς αυτή τη διάταξη να θέσει τέλος στην παραβίαση και να απαλείψει τις συνέπειες κατά τρόπο που να

αποκαταστήσει στο μέτρο του δυνατού την προτέρα κατάσταση. Προκύπτει ιδίως ότι το εναγόμενο Κράτος, το οποίο έχει κριθεί υπεύθυνο για μία παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, καλείται όχι μόνο να καταβάλει στους ενδιαφερομένους τα επιδικαστέα ποσά για δίκαιη ικανοποίηση, αλλά ομοίως να επιλέξει, υπό τον έλεγχο της Επιτροπής Υπουργών, τα γενικά και/ή, ενδεχομένως, ατομικά μέτρα που θα υιοθετήσει στην εσωτερική έννομη τάξη του (*Πλασκι και λοιποί κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* [GC], αριθ. 48787/99, § 487, CEDH 2004-VII, *Assanidzé κατά Γεωργίας* [GC], αριθ. 71503/01, § 198, CEDH 2004-II). Επιπλέον, από τη Σύμβαση προκύπτει, και ιδίως από το άρθρο 1, ότι επικυρώνοντας τη Σύμβαση τα συμβαλλόμενα Κράτη δεσμεύονται να φροντίσουν ώστε το εσωτερικό δίκαιό τους να είναι συμβατό με αυτή.

30. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι μέσω των άρθρων 39 και 109 του νόμου αριθ. 4055/2012, ο οποίος τέθηκε σε ισχύ στις 2 Απριλίου 2012, το εναγόμενο Κράτος προέβη αντίστοιχα στην τροποποίηση των άρθρων 217 και 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας και στην κατάργηση του άρθρου 220 του ίδιου κώδικα. Ειδικότερα, από τη νέα διατύπωση των άρθρων 217 και 218 του κώδικα ποινικής δικονομίας προκύπτει ότι ο μάρτυρας δεν υποχρεούται πλέον να παράσχει στο δικαστήριο πληροφορίες για τη θρησκεία του πριν την εξέτασή του και ότι όπως και το άρθρο 408 του κώδικα πολιτικής δικονομίας, μπορεί στο εξής, κατά βούλησή του και χωρίς άλλη προϋπόθεση, να επιλέξει μεταξύ θρησκευτικού και πολιτικού όρκου (βλέπε πιο πάνω παραγράφους 11 και 12).

31. Σε ό,τι αφορά το αίτημα των προσφευγόντων στη βάση του άρθρου 41 της Σύμβασης, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η παρούσα υπόθεση εγείρει ζητήματα όμοια με εκείνα που τέθηκαν στις προαναφερόμενες αποφάσεις *È È και λοιποί* και *È È και λοιποί* (αριθ.2), με ορισμένους από τους προσφεύγοντες να συμπίπτουν με

εκείνους της παρούσας υπόθεσης. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι οι προσφεύγοντες είναι οι νόμιμοι εκπρόσωποι του Ελληνικού Παρατηρητηρίου Συμφωνιών του Ελσίνκι, μίας μη κυβερνητικής οργάνωσης που δραστηριοποιείται στο πεδίο της προάσπισης των ανθρώπινων δικαιωμάτων. Τόσο από τις προσφυγές τους όσο και από τα αιτήματά τους για δίκαιη ικανοποίηση προκύπτει ότι μέσω της κατάθεσης πολυάριθμων προσφυγών επί των οποίων το Δικαστήριο έχει ήδη εγκύψει στο πλαίσιο των προαναφερόμενων υποθέσεων *È È και λοιποί*, *È È και λοιποί (αριθ.2)* και της παρούσας, οι προσφεύγοντες στόχευαν κατά κύριο λόγο στην τροποποίηση της διαδικασίας ορκοδοσίας στο πλαίσιο της ποινικής δίκης. Υπό αυτές τις συνθήκες, το Δικαστήριο εκτιμά ότι η διαπίστωση παραβίασης των άρθρων 9 και 13 της Σύμβασης αποτελεί αφ'εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για οποιοδήποτε ηθική βλάβη ενδεχομένως υπέστησαν οι προσφεύγοντες. Τούτο ισχύει ακόμη περισσότερο καθώς, όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, μέσω του νόμου αριθ. 4055/2012, το εναγόμενο Κράτος έλαβε πράγματι γενικά μέτρα με σκοπό να καταστήσει το νομοθετικό πλαίσιο του συμβατό προς τους συλλογισμούς του Δικαστηρίου στις προαναφερόμενες αποφάσεις *È È και λοιποί* και *È È και λοιποί (αριθ.2)*.

B. Έξοδα και δικαστική δαπάνη

32. Οι προσφεύγοντες ζητούν από κοινού το συνολικό ποσό των 3.000 ευρώ για τα έξοδα και τη δικαστική δαπάνη στα οποία υποβλήθηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου. Προσκομίζουν προς στήριξη του αιτήματός τους μία λεπτομερή απόδειξη εξόδων στο όνομα του Ελληνικού Παρατηρητηρίου Συμφωνιών του Ελσίνκι. Ζητούν από το Δικαστήριο να διατάξει την καταβολή του εν λόγω ποσού απευθείας στο λογαριασμό του εκπροσώπου τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι.

33. Η Κυβέρνηση υποστηρίζει ότι το αίτημα αυτό πρέπει να απορριφθεί.

34. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, ένας προσφεύγων δεν μπορεί να επιτύχει την καταβολή των εξόδων και της δικαστικής δαπάνης του παρά στο μέτρο που αποδεικνύεται η πραγματικότητα, η αναγκαιότητα και ο εύλογος χαρακτήρας του ύψους τους (βλέπε, μεταξύ άλλων, *Nada κατά Ελβετίας* [GC], αριθ. 10593/08, § 243, 12 Σεπτεμβρίου 2012). Λαμβανομένων υπόψη των εγγράφων που έχει στην κατοχή του, των προαναφερόμενων κριτηρίων και των σκέψεων του Δικαστηρίου επί της δίκαιης ικανοποίησης ως προς την ενδεχομένως προκληθείσα ηθική βλάβη, το Δικαστήριο επιδικάζει από κοινού στους προσφεύγοντες το ποσό των 500 ευρώ για έξοδα και δικαστική δαπάνη, πλέον οποιουδήποτε ποσού μπορεί να οφείλεται από εκείνους ως φόρος. Το ποσό αυτό θα καταβληθεί στον τραπεζικό λογαριασμό του εκπροσώπου τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι (βλέπε προαναφερόμενη απόφαση *È È και λοιποί* (αριθ.2), § 46).

Γ. Τόκοι υπερημερίας

35. Το Δικαστήριο κρίνει προσήκον να βασίσει το επιτόκιο των τόκων υπερημερίας στο επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ, ΟΜΟΦΩΝΑ

1. *Αποφασίζει να συνενώσει τις προσφυγές.*

2. *Κηρύσσει* τις προσφυγές παραδεκτές ως προς τις αιτιάσεις τις ελκόμενες από τα άρθρα 9 και 13 της Σύμβασης που αφορούν την υποχρέωση των προσφευγόντων να αποκαλύψουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις τους κατά τις διαδικασίες ορκοδοσίας ενώπιον των δικαστικών αρχών και την απουσία ενδίκου μέσου μέσω του οποίου θα είχαν μπορέσει να προβάλουν τις αιτιάσεις τους τις ελκόμενες από την προσβολή της θρησκευτικής ελευθερίας τους, και απαράδεκτες κατά τα λοιπά.

3. *Αποφαίνεται* ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης.

4. *Αποφαίνεται* ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 13 της Σύμβασης.

5. *Αποφαίνεται* ότι η παρούσα απόφαση συνιστά αφ'εαυτής μία επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για την ηθική βλάβη που ενδεχομένως υπέστησαν οι προσφεύγοντες.

6. *Αποφαίνεται*

α) ότι το εναγόμενο Κράτος οφείλει να καταβάλει από κοινού στους προσφεύγοντες, μέσα σε τρεις μήνες από την ημέρα κατά την οποία η απόφαση θα καταστεί τελεσίδικη σύμφωνα με το άρθρο 44 § 2 της Σύμβασης, 500 (πεντακόσια) ευρώ για έξοδα και δικαστική δαπάνη, πλέον οποιουδήποτε ποσού που μπορεί να οφείλεται ως φόρος από τους προσφεύγοντες, ποσό το οποίο θα καταβληθεί στον τραπεζικό λογαριασμό του εκπροσώπου τους, το Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι,

β) ότι από τη λήξη της προθεσμίας αυτής και μέχρι την καταβολή, το ποσό αυτό θα προσαυξηθεί με τόκο υπολογιζόμενο με επιτόκιο ίσο με το επιτόκιο δανεισμού της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας,

το οποίο θα ισχύει κατά την εν λόγω περίοδο, προσαυξημένο κατά τρεις εκατοστιαίες μονάδες.

7. Απορρίπτει το αίτημα δίκαιης ικανοποίησης κατά τα λοιπά.

Συντάχθηκε στη γαλλική γλώσσα και στη συνέχεια κοινοποιήθηκε εγγράφως στις 3 Νοεμβρίου 2011 κατ'εφαρμογή του άρθρου 77 §§ 2 και 3 του κανονισμού.

(υπογραφή)

Søren Nielsen

Γραμματέας

(υπογραφή)

Nina Vajić

Πρόεδρος

Ακριβής μετάφραση του συνημμένου
εγγράφου από τα γαλλικά.

Αθήνα, 21 Ιανουαρίου 2013.

Ο μεταφραστής

Αλέξανδρος Πετρουτσόπουλος